

מבוא

זכה דורינו למה שלא זכו דורות רבים, רבים מכתבי הקדמונים רואים אור עולם לראשונה, וכך מתגלים לנו שפוני טמוני חול, יין המשומר בענביו מאות בשנים, כך מתגלה לעינינו עולם שלם מלא זוהר, מתוך חיבוריהם של רבותינו.

אחד הדברים המרתקים בחקר זה הוא תחום הפירוש, מלבד חיבורים עצמאיים שנכתבו כל הזמן במגוון נושאים, עסקו רבים מהראשונים בלפרש חיבורים אחרים, ידועים לכל חיבורים רבים על התנ"ך וספרות חז"ל, אך ישנם גם חיבורים רבים של אחרים מבין הראשונים אשר קיבלו פירוש על ידי היותר מאוחרים להם, וזאת על מנת לתת בידי כל אחד את היכולת ללמוד באותם החיבורים החשובים.^א

אחד החיבורים החשובים שקיבל כמות גדולה מאוד של פירושים הוא הלכות הרי"ף, חיבור זה התקבל אצל כל הבאים אחריו בהערצה גלויה ובכבוד עצום, צא ולמד מה כתב עליו גדול משיגיו הוא רבינו זרחיה הלוי בעל המאור,^ב והוא כתב עליו בזה הלשון: "ואינו צריך להאריך בגדולתו ובחכמתו כי היא גלויה לכל בעלי עינים, כשמש בחצי השמים, וכנפי צדקותיו, בחבור הלכותיו, פרושות על דורותיו, ועל כל דורות הבאים אחריו, כי לא נעשה חבור יפה כמוהו בתלמוד מאחרי סתימתו, ועל כן חובה עלינו בכל דבר נכבד ומפואר, לכבדו ולפארו ולקדשו ולטהרו ולהלבינו ולבררו כפי כוחנו". ואכן, ראשונים רבים עמלו "לכבדו ולפארו ולקדשו ולטהרו ולהלבינו ולבררו", על ידי כתיבת פירושים על דבריו, לברר כוונתו לכל דורש.

הרב החיד"א מציין לתופעה^ג וכותב וז"ל: "ודע שהרבה גאוני הדורות עשו פירוש להלכות הרי"ף כנראה מספרי ראשונים. דהיינו

ג. שם הגדולים מערכת גדולים בערך הרי"ף.
ד. בהערות הבאות אתייחס לפירושים המוזכרים בדבריו, מה מהם יש בדינו.

א. ראה לדוגמא במבוא לכלת עדנים, מכון ברית ראשונים תשפ"א.
ב. בהקדמתו לספר המאור.

(א) רבינו יהונתן נראה שפירש כל הלכות הרי"ף. ה (ב) רבינו יונה עשה פירוש על כל הרי"ף ולא נדפס כי אם על מסכת ברכות, ובמקובצת כתובות מייתי פירוש על הרי"ף כתובות מתלמידי רבינו יונה. ג) רבינו יהודה בר בנימין הרופא חיבר פירוש על הלכות הרי"ף, וראיתי בכתב יד פירושו על רוב הלכות הרי"ף. ז וכמדומה שהוא רבו של הרב שבלי הלקט, ועליו כותב מורי יעלה על שם יהודה יעלה. ד) רבינו יהודה אלמאדארי פירוש הלכות הרי"ף, וראיתי ספר ישן נושן בלוי כתב יד, באור הלכות הרי"ף מפסחים ומגילה, וכתוב שם שהוא פירוש מרבינו יהודה אלמאדארי, ואינו מוכיח בפירושו כי אם דברי הגאונים רב סעדיה גאון ורב דוסא בנו ורב שרירא ורב האי גאונים וזולתם הכל גאונים. ט (ה) הרא"ה פירש

ה. נדפס במהדורות הרי"ף על מסכת עירובין, מלבד זאת יש בידינו את פירושו למסכתות ברכות, שבת, פסחים, ראש השנה, יומא, סוכה, ביצה, תענית, מגילה, מועד קטן, כתובות, קידושין, בבא קמא, בבא מציעא, סנהדרין, מכות, שבועות, עבודה זרה, חולין, והלכות קטנות.

ו. יש בידינו גם למסכת עבודה זרה.

ז. יש בידינו למסכתות ברכות, שבת, עירובין, פסחים, ראש השנה, יומא, סוכה, ביצה, תענית, מגילה, מועד קטן, יבמות, חולין, והלכות קטנות.

ח. מקובל לזהותו עם רבי יהודה בן אלעזר הכהן דמן צובא, עליו ועל חיבוריו שיש בידינו ראה בהמשך המבוא, והדבר צ"ב על מה מתבסס הזהוי הזה, לא ידוע לי על אף אחד מכתבי היד בו הוא מוזכר כאלמאדארי, ולמרות זאת זיהו אותו כל החוקרים כאלמאדארי.

לכאורה הזהוי נעשה בימים בהם חשבו שאוצר מפרשי הרי"ף קטן מכפי הידוע לנו, ולפיכך מכיון שידעו שהחיד"א מזכיר מפרש הרי"ף בשם רבי יהודה, ומצאו פירוש על הרי"ף בשם רבי יהודה, אזי מיד הסיקו שזהו אותו הפירוש (תופעה דומה ואף חריגה יותר, ראה בקובץ הדו"ס יא את דרכי

הזהוי לפירוש רבי אבא מרי בר יוסף), ונמשכו אחריהם כל החוקרים והמוציאים לאור, ואם כנים אנו בזה, הרי שזיהוי זה אין בו כלום, מכיון שאין תיאורו של החיד"א תואם את ר"י בר אלעזר הכהן, (וכמו שיפורט בהערה הבאה), וכמה רבי יהודה איכא בשוקא, וגם הריב"ן וגם הריב"ב מפרשי הרי"ף היה שמם יהודה, ותמיד יתכן ונמצא מפרשים נוספים בשם זה.

אמנם יתכן שכן יש למזהים איזה מקור לסמוך עליו, וצריך לראות מהו על מנת לדעת כמה יש לסמוך עליו נגד דברי החיד"א הנ"ל, ואציין רק על הציטוט של רבי יוחנן מאוכרידה שמצטט ציטוט קצר בשם "אלמאדארי" והדברים נמצאים לפנינו, וכן ישנם שני מקומות בפתח עינים בהם מזכיר החיד"א את הר"י אלמאדארי והדבר נמצא לפנינו, והדבר צ"ב.

ט. בפירוש המזוהה כר"י אלמאדארי שבידינו, מובאים הרבה ראשונים המאוחרים לגאונים, וזה לא תואם לפירוש המתואר כאן. היו כמה חוקרים שנגעו בעניין, ור"י ליפשיץ (מבוא לפירוש ר"י אלמאדארי, בתוך סנהדרי גדולה מכות, ירושלים תשל"ג) כתב שיתכן שאף שבמסכתות אחרות הביא ר"י אלמאדארי פירושים

הלכות הרי"ף, וראיתי איזה מסכתות כתב יד' ו) הריטב"א פירש הלכות הרי"ף, כמו שכתב בחידושיו למועד קטן סוף דף י"א מהש"ס וריש דף כ"ב. י"א ז) הר"ר ישמעאל עשה פירוש להלכות הרי"ף, כמו שכתב מהר"ם אלשקר בתשובותיו סימן מ"ו. י"ב ח) רבינו תם עשה הגהות על הרי"ף, כדמוכח בסמ"ג עשין ס"ז דף קמ"ה ע"ב. י"ג ט) הר"ן פירש הלכות הרי"ף. י"ד י) נימוקי יוסף פירש הלכות הרי"ף. טו יא) רשב"ם כתב הגהות על הרי"ף, כדמשמע מהגהות מיימוניות. טז יב) ר' אבא מארי בר יוסף פירש על ההלכות כמו שכתב הרשב"א בחידושי שבת על דף קכ"ח. י"ג יג) הרב העטור חיבר על הרי"ף עיין מערכת מ"ם י"ח.

הרי שמציין לנו החיד"א על תופעה יוצאת דופן של פירושים רבים להלכות הרי"ף, ומונה לנו רשימה של י"ג פירושים, אם נתבונן ברשימה זו נראה שהיא כוללת גם חיבורי הגהות כדוגמת הגהות ר"ת ורשב"ם, וכן את השגותיו של בעל העיטור (מאה שערים), אם ננקה את

פסחים, ראש השנה, יומא, סוכה, ביצה, תענית, מגילה, כתובות, גיטין, קידושין, שבועות, עבודה זרה, מכות, וחולין. מלבד זאת יש בידינו את פירושו למסכת בבא בתרא.

טו. ונדפס על הרי"ף למסכתות מועד קטן, יבמות, בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, סנהדרין, מכות, הלכות קטנות, והלכות נדרים לרמב"ן, מלבד זאת יש בידינו את פירושו למסכתות ברכות, שבת, פסחים, תענית, מגילה, כתובות, גיטין, קידושין, שבועות, עבודה זרה, וחולין.

טז. חלקים מההגהות מובאים בדקדוקי סופרים, ההגהות נדפסו בשלמותם על מסכתות פסחים, יבמות, כתובות, גיטין, קידושין, וחולין.

יז. פירוש זה אינו ידוע כיום.

יח. בשם מאה שערים, מאה השגות על הרי"ף על סדר נשים ונזיקין, ונדפס במהדורות הרי"ף.

מאחרים, הרי שבמסכתות אלו שראה החיד"א הוא הביא רק גאונים, כי זה החומר שהיה בידיו למסכתות אלו. דברים אלו נסתרו בעת שנדפסו פירושו גם למסכתות אלו, ואף בהם מביא פירושים מאחרים. ההסבר השני שכתב שם שיתכן שהחיד"א לא דק, אף הוא אינו מסתבר לכל מי שמכיר את רבינו החיד"א ואת כח זכרונו והדברים ברורים. וראה בהערה הקודמת.

י. בידינו פירושו למסכתות ברכות, תענית, עבודה זרה, וחולין.

יא. נדפס על הרי"ף פירושו להלכות נדרים לרמב"ן, מלבד זאת יש בידינו את פירושו למסכת תענית.

יב. לכאורה הכוונה לרבי ישמעאל בן חכמון, לפנינו פירושו למסכתות שבת, עירובין, סוכה, מגילה, ובבא בתרא.

יג. לא ידוע לי על הגהות אלו מלבד הנאמר כאן.

יד. ונדפס על הרי"ף למסכתות שבת,

ורים הללו נשארנו עם עשרה פירושים על הלכות הרי"ף, וזאת ידיעתו הגדולה של החיד"א בכתבי יד ובספרים.

ום זכינו ונדפסו כל כך הרבה פירושים שלא היו בידי החיד"א, וימה רק מתארכת ומתארכת, אציין לדוגמא את הפירושים: שיטת ב, רבי יצחק קרקושא תלמיד הרמב"ן, תלמיד הרשב"א, רבינו הם בן יום טוב מטודלה (תלמיד הרא"ש), ספר המכתם, ספר הנג, ופרחיה, רבינו חננאל בר שמואל ועוד. י

כיוון שעיקר מטרתם של המפרשים היא לעזור ללומד להבין את ה"ף על נקלה, הרי שהם לא כתבו דווקא את חידושיהם ואת דעתם, פעמים רבות שהם מביאים את פירוש רש"י, כלשונו או עם יד קל, על מנת להעמיד לפני הלומד ביאור קל ופשוט לסוגיא. ושמחמת זאת רבים ממפרשי הרי"ף כמעט ולא היו ידועים הלך הדורות, וזאת מכך שחשבו על פירושם שהוא פירוש רש"י, אלו שראו שהוא פירוש אחר, מכיון שקשה למצוא בו חידושים וסיס הינו פירוש רש"י, לא קיבלו ספריהם יחס כל כך גדול.

בכל אופן רוב מפרשי הרי"ף לא היו ידועים כל כך, ואף ראשונים עים למדי, שחיברו גם על הרי"ף, ספרם על הרי"ף קיבל תפוצה רחבה בה פחות, ונציין לדוגמא לרא"ה ולתלמידו הריטב"א, המוכרים מאוד י כל, אך באופן יחסי אין לנו מאוד הרבה מובאות מחיבוריהם על הרי"ף.

אנו מדפיסים כאן פירוש נוסף על הרי"ף לרבינו זכאי, אין לנו מידע מוקדם עליו, לא מאחרים שהזכירו אותו, וגם לא פרטים נתן על עצמו. על כן בבואינו לכתוב את תולדותיו עלינו לבדוק ושיית את כתב היד ואת כל החיבורים שבו, ויגיד עליו רעו.

הסופר שהיו בזמן הגאונים, (ראה הדב י זייבלר, דרשה לחג השבועות לרבינו מצליח גאון, בית אהרן וישראל קובץ רג), וכן רבי זכאי בדבי עזרא שהיה ראש הגולה בדור שלפני הרי"ף, ורבי יוסף שהיה ראש הגולה בדור רבינו רבי יוסף שהיה ראש החיים (242).

רשימה ארוכה ומפורטת וסקירה קיפה, נמצאת בספר מחקרי מבוא פירשי הרי"ף, לד"ר עזרא שבת, רמת גן שנה.

פירוש זה נמצא בתוך כתב יד יחידי בעולם הנמצא בספריית אוקספורד^{כא}, אשר נכתב על ידי רבי ברכות בן שר שלום הכהן^{כב} בין השנים ס"ה לס"ח לאלף החמישי, נכתב בכתב סורי צפוף^{כג}, כתב היד מכיל שורת פירושים על הלכות הרי"ף, וכן הגהות בשולי כתב היד עליהם נדבר בהמשך.

הפירושים שבכתב היד הינם: א. פירוש רבינו פרחיה למסכת שבת.^{כד} ב. פירוש רבינו יהודה בן אלעזר הכהן למסכת סנהדרין.^{כה} ג. פירוש הנ"ל למסכת מכות.^{כו} ד. פירוש הנ"ל למסכת עבודה זרה.^{כז} ה. פירוש רבינו זכאי למסכת גיטין.^{כח} ו. פירוש רבינו חננאל בן שמואל למסכת קידושין.^{כט} כל הפירושים הנ"ל ראו את אור הדפוס, מלבד פירושו של רבינו זכאי שממנו התפרסמו עד כה קטעים בלבד, וכעת נדפס לראשונה.

פירושו של רבינו פרחיה בר ניסים, מצוטט על ידי המעשה רוקח בראש ספרו, וכן הוא מוזכר על ידי החיד"א בשם הגדולים. אנו

(ירושלים תשכ"ג), ובמהדורה נוספת בתוך סנהדרי גדולה למסכת סנהדרין ח"ב (ירושלים תשכ"ח).

כו. יצא לאור בתוך סנהדרי גדולה מכות (תשל"ג).

כז. יצא לאור על ידי הוצאת אל המקורות הנ"ל.

כח. למרות שהפירוש שלנו הוא החמישי בכתב יד לפי הסדר, הוא נכתב ראשון בזמן, בחודש תמוז ס"ה.

כט. יצא לאור על ידי הרב מ. בלוי בתוך שיטת הקדמונים (ניו יורק תשל"ו), ובמהדורה נוספת על ידי י. סונא (ירושלים תשל"ה).

ל. תחילה על ידי הרב צ. לרר בקובץ צפונות ח לפרק השולח (לז - מא), קטעים נוספים פורסמו על ידי הרב צ. שרעבי בקובץ מראה הנרות א. לדף נט, וכן על ידי הרב ש. גאטעסמאן בישורון ז לתחילת המסכת. קטע נוסף פרסמתי אני הקטן בקובץ בית אהרן וישראל קובץ ר"י.

כא. מספר 252, בקטלוג ניובאור מספר 438, תצלום ממנו נמצא במכון לתצלומי כתבי יד עבריים מספר 18582.

כב. יש בידינו כתב יד נוסף בהעתקת סופר זה, המכיל קטעים מחיבור בענייני רפואה בערבית יהודית, בשם אלמנת'ב פי אלטב, לשלמה הכהן המכונה אבו מנצור סלימאן, (החיבור מופיע במספר כתבי יד נוספים), משנת א'תרל"א לשטרות, הספריה הבודליאנית מספר 1886, בקטלוג ניובאור 1994, מספר מערכת בספריה הלאומית 990000949570205171.

כג. תיאור מדויק על כתב היד והכתב שבו, תמצא במבוא הרב שושנה לרבינו פרחיה שבהוצאתו, עמוד ד.

כד. יצא לאור לראשונה על ידי הרב י. מ. בלוי בתוך שיטת הקדמונים על מסכת שבת (ניו יורק תשמ"ז), ובמהדורה נוספת על ידי הרב א. שושנה (ירושלים תשמ"ח).

כה. יצא לאור לראשונה על ידי הוצאת אל המקורות כנספח לגמרא שבהוצאתם

מצאים אותו חתום על החרם של ראש הגולה ישי בן חזקיה נגד כל המערערים על הרמב"ם לא, מסמכים שונים שהתגלו לאחרונה מלמדים על כך שהוא היה חתנו של רבינו חננאל בר שמואל (עליו ראה להלן), וממלא מקומו בראשות הישיבה. לב

רבינו יהודה בן אלעזר הכהן^ל, מכונה בפי סופר הכת"י שלנו "כבוד גדולת קדשו מרנא ורבנא יהודה הכהן הרב הגדול בן מרנא ורבנא אלעזר החסיד", ומקובל לזהותו כר"י אלמדארי^ל. מלבד המסכתות הנ"ל נמצאים בידינו פירושו לרוב הלכות הרי"ף^ל. הוא מוזכר בהגהות מרדכילו בשם רבינו יהודה כאשר הדברים הם ציטוט ממנו, וכן בפירוש השאלות לרבי יוחנן ב"ר ראובן איש אוכרידה שבמקדוניה הוא מוזכר בשם אלמדרי^ל, וכן הוא מצוטט ב'פירוש שחיטה' לרבינו דוד בן יוסף קמחי הספרדיל^ל שם הוא מכונה "אדונינו מורינו ורבינו יהודה ז"ל", וכן "כך קיבלנו מאדונינו ורבינו אסנפרא רבא ויקרא כרכא דכולה בה מורינו יהודה ז"ל". כמו כן החיד"א מוזכר בשם הגדולים^ל, ובפתח עינים^מ.

רבינו חננאל בר שמואל היה תלמידו ומחותנו של הרמב"ם, חותן בנו רבי אברהם, כיהן כראש הדיינים וראש הישיבה בפוסטט (קהיר). מלבד חיבור זה יש לנו גם את פירושו למסכת עירובין, הוא מוזכר בשם הגדולים לחיד"א. במכתבים מן הגניזה הוא מכונה "החסיד העניו הירא שמים הדיין הגדול", "אדונינו מאור עינינו חננאל החסיד הירא שמים", "האדוני הצדיקי החסידי הסגפני הלומדי", "הרב הגדול

כתובות, גיטין, קידושין, חולין, הלכות תפילין.

לו. בבא מציעא סוף סימן תמ"ג

לז. שאלות מהדורת מירסקי עמוד קטז-קיו והדברים נמצאים לפנינו.

לח. כת"י לוי - המבורג 152, אין לטעות בינו לבין הרד"ק.

לט. ודבריו הובאו לעיל.

מ. למגילה יד. ודבריו נמצאים לפנינו.

הדברים צ"ע, ראה את דברי החיד"א בשם הגדולים שהובאו לעיל, ובהערה שם.

לא. מנחת קנאות דף כג.

לב. ראה בהרחבה במבואו של הרב

שושנה לרבינו פרחיה שבמהדורתו.

לג. עליו ראה בהרחבה ליגמ. תא שמע

"שיטותיו של רבי יהודה אלמדארי על

הרי"ף", בהקדמה לפירושו על שחיטת חולין רבת.

לד. ראה לעיל בדברי החיד"א בשה"ג,

ובהערות שם.

לה. נדפס על מסכתות פסחים, ראש

השנה, יומא, סוכה, ביצה, מגילה, יבמות,

בישראל ראש הדיינים דגל הרבנים גדול החסידים, "החסיד הדיין ירא שמים הפרוש", ועוד תוארי הערצה רבים. ^{מא}

המבואר מכל הנאמר הוא שכל שאר החיבורים היו מגדולי אותו הדור, נוסף את העובדה שרבי ברכות הסופר היה בעצמו בר אוריין, והעתיק את כל הפירושים הללו לשימושו האישי^{מב}, והוא הביא את פירוש רבינו זכאי יחד עם שאר הפירושים החשובים יחד, והוא אף עיטר את כל הפירושים הללו בהגהות וציונים^{מג}, מה שמראה את החשיבות הרבה שייחס לפירוש.

כמו שהזכרנו על רבינו זכאי עצמו אין הרבה פרטים ביוגרפיים, הוא חי בארצות המזרח, מכיוון שהכתב יד הוא מזרחי ונכתב ככל הנראה במצרים^{מד}, ובתוכו הפירושים של רבינו פרחיה ורבינו חננאל אף הם ממצרים, יחד עם פירושו של רבינו יהודה מחלב שבסוריה. כמו כן רבינו מביא פעמים רבות לעזים בערבית, אותם הוא מכנה בשם "לשון ישמעאל". הקירבה הגדולה של פירושי רבינו לתורת הרמב"ם^{מה}, נותנת הרגשה שהוא חי במצרים, שם פעל הרמב"ם, ושם פעלו רבינו פרחיה ורבינו חננאל שאף הם בפירושם דבקים בתורת הרמב"ם. יש לציין גם לפתיחת החיבור בפסוק "בשם ה' א-ל עולם" שהייתה נהוגה אצל הרמב"ם וחוגו, וידובר בזה להלן.

רבינו כתב את פירושו לאחר שנת ד'תתקס"ה, שנת פטירת הרמב"ם, אשר מוזכר בחיבור בברכת המתים, וקודם לשנת ה'ס"ה, עת כתיבת הכתב יד שלנו, עם כי סופר הכת"י לא כותב על רבינו את התואר ז"ל, כך שיתכן שהכת"י נכתב עוד בחייו של רבינו.

פירושו של רבינו נסוב על הלכות הרי"ף, כמבואר לכל מעיין, הוא מבאר גם גמרות אחרות שהביא הרי"ף, והוא מדלג על כל מה שלא

שלנו "וכתב ברכות בן שר שלום הכהן ס"ט לנפשו", ראה להלן ובהערה שם.

מג. ראה להלן.

מד. יש לציין שהסופר מונה את השנים למניין השטרות, שבאותן השנים היה נהוג בעיקר במצרים.

מה. עליה ראה להלן.

מא. ראה בהקדמת הרב שלום קליין, פירוש רבינו חננאל בר שמואל לעירובין, בהוצאת מכון אופק, ירושלים תשנ"ו. וראה במה שכתב בהרחבה ש"ד גוטווין במאמרו על רחב"ש, תרביץ תשמ"א כרך ג.

מב. וכמו שכתב בקולופון בסוף הפירוש

שזה לא תוספת חסרה במילים, אלא דעתו של הסופר שחולק ואומר
'לא נראה', אזי הכל על מקומו בא בשלום.

מלבד זאת פעמים רבות מציין הגיליון למראי מקומות ברמב"ם,
כאשר נראה שיש בדברים משהו שונה או תוספת על דברי רבינו
זכאי, הוא מביא את לשונות הרמב"ם, ובסוף מוסיף את הציון "ר"מ"
כלומר שהדבר הוא מלשוננו של הרמב"ם, ההערות אלו אף הם
נמצאים בהערות הגיליון. ישנם פעמים בהם מציין הסופר להלכה
המדויקת ברמב"ם, בעניין זה ראוי לציין שציונים אלו אינם על פי
סדר ההלכות שלפנינו, אלא הם על פי סדר הרמב"ם שבכת"ס^ג,
בהערות ציינו לסדר ההלכות שבמהדורות הדפוס.

תופעה יחודית לגיליון זה היא פעמים בהם הוא מביא מילים
ארוכות בראשי תיבות לא מוכרים, למשל בפירוש שלפנינו^ד מופיע
בגליון הכת"י "שהעפזה"ד" או ליתר דיוק "ש'ה'ע'פ'ז'ה'ד'". וכבר
תמהו בזה כמה ממהדרי הספרים^ה, למעשה פירוש הדבר הוא ציון
להלכות הרמב"ם, כאשר במקרה המדובר הפיענוח הנכון הינו
"שופטים הלכות עדות פרק ז הלכה ד".

היו מעט מקומות בהם ההערות לא היו קריאות, התאמצתי מאוד
לפענח, אך היו כאלה שלא היו קריאים כלל, וחבל על דאבדין ולא
משתכחין.

במספר מקומות המילים בכתב היד מנוקדות, ככל הנראה על מנת
למנוע טעות בהבנתן, כמו כן בפרק ט במשנת שני גיטין שכתבן זה
בצד זה^ו, האריך רבינו לבאר כל פרט, ואף צירף שרטוטים מיוחדים
לבאר את הסוגיה.

בראשית כתב היד כותב הסופר "בשם ה' א-ל עולם פירוש גיטין
לר' זכאי"^ז. בסיום הפירוש חתם הסופר בזה"ל: "סליקא מסכת גיטין
ברוך רחמנא דסייען, וכתב ברכות בר שלום הכהן ס"ט לנפשו^ח, שנת

סו. דף פז.

סז. והארכתי בעניין זה לעיל.

סח. היינו שכתב את החיבור לעצמו
וללימודו האישי, בשונה מספרים רבים
שנכתבו עבור מיישהו אחר, כך גם הוא
כותב בקולפון שבסוף פירוש הר"י

סג. ראה בעניין זה במאמר "לתשומת לב
המעיינים" שבראש הרמב"ם מהדורת
פרנקל, אות ב.

סד. דף טז:

סה. ראה במבואו של הרב י. קופרברג
לר"י אלמדארי למסכת סנהדרין.

אתרטי"ו לשטרות, יזכה לאשר יחכה בזכות ג' הורים. ונשלם בעשירי מחודש תמוז וכן יהי רצון אמן".

בכתב היד מופיעים הדברים בכתב מלא, ראבא במקום רבא, קארי במקום קרי, דאמי במקום דמי, תאני במקום תני, הולכך במקום הלכך, טיעות במקום טעות ועוד רבים. על מנת להקל על הלומד שינינו זאת לנוסח הכתיב המקובל בלי להעיר, במקומות בהם הייתה טעות מוכחת תיקנו זאת בפנים וציינו בהערה את הנוסח המקורי^ט, ואם שגינו ה' יכפר בעדינו.

מכיון שפירוש רבינו הוא על סדר הרי"ף, הרי שפעמים רבות שהוא מקדים את המאוחר ומאחר את המוקדם בגמרא, הכל לפי סדר הרי"ף, אנו במהדורתנו לא ראינו צורך לציין זאת, וסמכנו על המעיין שיביט גם בהלכות הרי"ף עצמם, עם זאת את הדפים ציינו לפי דפי הגמרא ולא לפי דפי הרי"ף, וזאת מכיון שדפי הגמרא ידועים לכל, בעוד ציון דפי הרי"ף לא קיימים בכל הדפוסים, והדבר יקשה על הלומד. מלבד זאת חילקנו את הפירוש לקטעים, הדגשנו את הדיבור המתחיל, פתחנו ראשי תיבות, ציינו מראי מקומות, והערנו הערות נחוצות^ע.

וכאן המקום להודות לכל העוזרים והמסייעים, ראשית לכל אשא עיני אל ההורים, שגידלוני על ברכי אהבת התורה, ומסייעים בעדי ללא שיעור, ותמכו בהוצאת הספר הן בעידוד ללא שיור, הן בעזרה בכל עניין, והן בתמיכה בפועל ממש, ברכה מיוחדת לחמי וחמותי שתמיד אוזנם קשובה לעזור ולסייע בכל עניין, וכמובן לנוות ביתי שהכל שלה הוא.

עוד אודה לבעלי כתב היד, הספרייה הבודליאנית שבאוקספורד, על אישורם האדיב להדפסת החומר, למכון לתצלומי כתבי יד על

מופיע התיקון בהערות הגליון.
ע. השתדלנו למעט בהערות במקום שאינו נצרך, ולתת ללומד להתמקד בדברי רבינו ולא בדברי המו"ל, דאמינא היכא דעייל ירקא ליעול בשרא וכוור.

אלמדארי למסכת סנהדרין "יזכה לקרות בו וזרעו אמן נצח סלה". וכן בסוף מסכת עבודה זרה "וכתב לעצמו ברכות בן שר שלום הכהן ס"ט אנ"ס יזכה לקרות בו וזרעו בעזרת בוראו".

טט. זאת כאמור מלבד המקומות בהם

עליה דרבן גמליאל וקאמר לא
 חימא דמצרכין ליה לשליח לומר
 בפני נכתב ובפני נחתם אם הביא
 מארצות הסמוכות לארץ ישראל
 דהיינו רקם וחגר, אלא אפילו אלו
 הארצות דסמוכות טפי ומובלעות
 הן בתחומה דארץ ישראל, אלא
 שאינן מארץ ישראל, דלתנא קמא
 היינו רקם וחגר לא צריכי משום
 דסמוכות הן לארץ ולהכי דינן כדין
 ארץ ישראל, ואתא רבן גמליאל
 לאוסופי בסמוכות דצריכי ומודה
 במובלעות דלא צריכי, ואתא רבי
 אליעזר לאוסופי אף המובלעות
 דצריכי אף על גב דמקרי טפי.
 והיכי דמי מובלעות, כגון עיירות
 העומדות על הגבול של ארץ
 ישראל מן המזרח להיותן גבול לה
 כדכתיב והתאוויתם לכם לגבול
 קדמה מחצר עינן שפמה¹, ומנה על
 הגבול עיירות רבות ומהן ולחוץ
 חוצה לארץ, ומקצתן בולטות
 מחברותיהן לצד המזרח ארבע
 וחמש פרסאות, ומסילה ההולכין
 ממנה מזו לזו היא הגבול, ועיירות
 הבולטות מן המסילה ולפנים קרי
 להו מובלעות בתוך התחום ואפילו
 הכי אינן מארץ ישראל.

דמצרכין ליה לגט להיות כתיבתו
 לשמה, דאינו לשם האשה
 המתגרשת, דלא ידעי למדרש וכתב
 לה לשמה, הלכך מצרכין ליה
 לשליח למימר קמי תרי בפני נכתב
 ובפני נחתם הגט לשם האשה ולשם
 האיש, ובפני חתמו העדים לשמה.

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף
 המביא מן הרקם ומן החגר.
 דמתרגמינן בין קדש ובין שור² בין
 רקם ובין חגרא, והם הארצות
 העומדות על תחום ארץ ישראל
 קרוב לה, דרבן גמליאל מוסיף
 אתנא קמא אתא, ואמר ליה לתנא
 קמא לא תימא דהמביא גט ממדינת
 הים דמשמע דרחוקה מארץ ישראל
 היא, אלא אפילו אלו הארצות שהן
 סמוכין לה, המביא מהן גט לארץ
 ישראל, אף על גב דקרובין הן וקא
 סלקא דעתך דכארץ ישראל הן
 נחשבין, אפילו הכי המביא מהן
 צריך השליח שיאמר בפני נכתב
 ובפני נחתם.

רבי אליעזר אומר אפילו מכפר לודים
 ללוד. לודים היא מארצות
 דחוצה לארץ היא, ולוד מארץ
 ישראל, ואתא רבי אליעזר לאוסופי

ד לפנינו איתא רבן גמליאל, והנה גירסת הר"י מלוניל כרבינו, וכן הוא בכת"י
 ישן של הר"ף (ראה בדקדוקי סופרים השלם), אמנם רבינו להלן גורס רבן גמליאל
 כגירסת המצויה וצ"ע. ה בראשית כ א. ו במדבר לד יד.

וחכמים אומרים אינו צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם אלא המביא ממדינת הים והמוליך. ומוקי לה בגמרא אליבא דרבא דסבר דטעמא משום דאין עדים מצויין לקיימו דהלכתא כוותיה, דחכמים לפרושי טעמיה דתנא קמא אתו, ותנא קמא נמי מוליך מארץ ישראל למדינת הים וממדינת הים לארץ ישראל סבירא ליה דצריך למימר בפני נכתב ובפני נחתם משום דאין עדים מצויים לקיימו אלא חד מינייהו נקט, דהיינו המביא כדקתני. ואליבא דרבא [א] דסבר דטעמא דמתניתין משום דאין בקיאים לשמה, סבירא ליה דחכמים בתראי חולקין אתנא קמא ואיכא בינייהו מוליך מארץ ישראל למדינת הים, חכמים בתראי גזרו מוליך מארץ ישראל למדינת הים ואף על גב דבקיאי לשמה אטו מביא, ותנא קמא סבר לא גזרינן.

והמביא ממדינה למדינה במדינת הים. לא תימא דהמוליך ממנה והמביא הוא שצריך, אלא אפילו ממדינה למדינה במדינת הים צריך השליח לומר בפני נכתב ובפני נחתם.

רבן שמעון בן גמליאל אומר אפילו מהגמוניא להגמוניא. מפרש בגמרא דעיר אחת הייתה, ובה שני הגמונין כלומר שלטונין, שהיו מקפידין זה על זה שלא ילך בן הגמוניא זו לחברתה ונעשו כשתי עיירות. והלכך דכל העיירות שבתחום ארץ ישראל כמוה, ובבל דינה כארץ ישראל דהמביא גט בה ממקום למקום לא צריך למימר בפני נכתב ובפני נחתם כלל, והמביא גט ממדינת הים לארץ, או מהארץ למדינת הים, או ממדינה למדינה במדינת הים, צריך למימר בפני נכתב זה הגט ונחתם בו, ואי לא אמר הכי צריך שני עדים לקיומיה.

גמרא. [ב:] שאין בקיאים לשמה. כלומר שאין בני מדינת הים בני תורה ואינן יודעין שצריכים לכתוב את הגט לשם האשה, כדכתיב קרא וכתב לה' לשמה, הלכך יאמר השליח בפני נכתב ובפני נחתם, עד דמתברר שלשמה נכתב ונחתם, וממילא שיילינן ליה אם נכתב לשמה אם לאו והוא יאמר הן, והאי דלא שיילינן ליה, דבעינן לומר הוא מעצמו מתחילה שנכתב לשמה, משום דהווי להו דברים

[א] נר' דרבה.